

ערכי השמיטה

הרב יעקב אריאל, רב העיר

שני פנים לשמיטה, שמיטת הקרקעות ונטישת הפרות "והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך". "תשמטנה" – זו שמיטת הקרקע עצמה ע"י הימנעות מעיבודה במשך שנה זו. "ונטשתה" – זו נטישת היבול והפקרתו לזולת – "ואכלו אביוני עמך". שמיטת הקרקעות מבטאת את הפן "הדתי", "ושבתה הארץ שבת לה". נטישת היבול מציינת את הפן "החברתי" של השמיטה "ואכלו אביוני עמך" (סגרנו את המושגים "דתי" ו"חברתי" במרכאות כי שני פנים אלו ה"חברתי" וה"דתי" הם שני צדדים של מטבע אחד, כפי שיתבאר).

שבת הארץ ושבת האדם

הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" מתפרש ע"י ר' עקיבא כמתיחס לשמיטה. החריש – מקביל לשמיטת הקרקע עצמה, והקציר – לנטישת היבול. הפסוק משתמש בלשון דו-משמעית, גם לשבת השבועית וגם לשבת הארץ, כי גם בשבת השבועית המסור הוא כפול. בדברות הראשונות, בספר שמות, הנימוק לשבת הוא "דתי" – "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ". ובדברות השניות, בספר דברים, הנימוק הוא "סוציאלי", "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים". ועל כך אמרו חז"ל: "זכור ושמור בדבור אחד נאמרו" – הקדושה והמנוחה הם שני צדדיו של מטבע השבת. ללמדך שלא שני רעיונות נפרדים הם, אלא רעיון אחד בעל שני פנים, מה שאין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע. כי בדרך כלל אנו חיים במעין סכיזופרניה – פיצול אישיות – בין הפן הדתי שלנו לפן האנושי-חברתי. ולא היא. "בצלם א-להים נברא האדם" מאותו צלם נגזרים גם האמונה בה' וגם הערכים המוסריים. וכן בשמיטה, מכוח קדושת האדמה מתחייב גם היחס לאדם. קדושה אינה התנקות מהארציות לשמימיות, אלא העלאת הארציות השמימה באמצעות החמלה על בני האדם. בעמידתנו מול השמים כולנו שווים. התורה מנמקת בכך את

מצוות השמיטה והיובל: וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצַמְתָּת פִּי־לֵי הָאָרֶץ כִּי־גֵרִים וְתוֹשְׁבִים אִתְּם עִמְדִי¹.

וכמו שבשבת הקדימה התורה "ששת ימים תעשה כל מלאכתך וביום השביעי שבת לה' א-להיך" כך גם הקדימה למצות השמיטה "שש שנים תזרע וזרעך...תזמור כרמך". שש שנים משלה האדם את עצמו שבשלו הוא זורע ואת שלו הוא קוצר ואת פרי עמלו הוא אוסף – "הזורעים בדמעה ברינה יקצורו". באה השמיטה ושופכת אור חדש על יתר השנים, לא הכל שלך, לא רק יוזמתך ומרצך. גם הגשם שירד והשמש שזרחה, הם שגרמו לגידול שיצליח. והמזיקים שהודברו לבסוף והמחיריים בשוק שלא צנחו, כל אלו אינם רק בזכותך, למרות מאמציך המרובים והשקעתך הגדולה. ברכת שמים גוברת על מעשה האדם – "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו".

שש שנים מתנהג האדם בארץ כאילו הוא הריבון אך "השביעית תשמטנה ונטשתה" עתה מתגלית האמת למפרע שגם כל השנים הקודמות בעצם לא האדם היה הריבון האמיתי אלא ה'. בשמיטה חוזר היובל לה' שהוא בעליו המקוריים והוא מחלק את היבול לכולם "ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה".

בדומה לשבת השבועית כך גם שבת הארץ מבוססת על האמונה בריבונותו של ה' על העולם בכלל ועל הארץ בפרט. הוא הריבון, ומכוח ריבונות זו אנו מצווים להפקיר את יבולה של שנה זו.

בעצם איננו מפקירים את רכושנו, כי לאמיתו של דבר מעולם הוא לא היה שלנו באמת. "כי שלך הכל ומידך נתנו לך". "לִי הַכֶּסֶף וְלִי הַזָּהָב נָאִם ה' צָב־אֱוֹת"². האבן עזרא בפירושו לתהלים³ על הפסוק "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם" כותב:

וחסרי דעה חשבו כי ממשלת האדם בארץ כממשלת השם בשמים ולא דברו נכונה כי מלכות השם בכל משלה. רק פירוש נתן לבני האדם שהאדם כמו פקיד אלהים בארץ על כל מה שיש בה והכל בדבר השם.

¹ ויקרא פרק כה כג.

² חגי פרק ב ח.

³ קטו טז.

רצונו לומר, היו שפירשו בטעות שה' נתן את הארץ לריבונותם המלאה של בני האדם, במקביל לריבונותו של ה' בשמים, מעין חלוקת רשויות. ולא היא, גם לאחר מסירת הארץ לבני האדם עדיין לה' הארץ ומלוואה והאדם אינו ריבון אמיתי על הארץ. הוא רק פקיד בשליחות ה'.

רעיון זה מקיף את כל החיים ולא רק את שנת השמיטה. ואכן ברוח השמיטה יש מקום להרחיב רעיונות אלו לתחומים אחרים, לא רק חקלאיים. אולם השורש חייב להיות נעוץ עמוק באדמת הארץ הקדושה. ככל שהשורש עמוק יותר כך גם הנוף יכול להיות רחב יותר.

שני צדדים של מטבע אחד

לשני פנים אלו של השמיטה יש משמעויות הלכתיות: הריבונות הא-להית על הארץ, מתבטאת בשמירה על קדושת האדמה ע"י הימנעות מזריעה וזמירה, והאחריות החברתית והרגישות המוסרית – מתבטאות באיסור הקצירה והבצירה. התורה לא אסרה את עצם הקטיף, אדרבה הפרי מיועד לאכילה. התורה אסרה את האיסוף של הפרי לבעלים ככל השנים. השנה הפרי לא שייך לבעלים הוא הפקר לכולם ומיועד בעיקר לעניים.

והא בהא תליא. ללא המקור הא-להי גם הערך הסוציאלי מתרוקן ממשמעותו. יצר האגואיזם קיים בכל אדם, לא בקלות הוא מוכן לוותר על רכושו הפרטי, אותו צבר בעמל כפיו ובזיעת אפיו. הזולת אומנם אביון וראוי לסייע בידו, אולם דבר זה תלוי ברצונו החופשי של כל אחד ברצותו מרחיב וברצותו מקצר. מחויבות – אין. לעומת זאת ההכרה שהרכוש בעצם אינו שלנו באמת, אלא ה' מוריש ומעשיר, יוצרת מחויבות להתחלק עם הזולת – זהו בעצם רעיון השמיטה.

הסוציאליזם ההיסטורי דרש להלאים את הרכוש הפרטי של העשירים לטובת הפועלים. בטעות הוא סבר שאם מעמד הפועלים יהיה כבעלי הרכוש הכלכלה תצליח יותר. הוא הונע ממניעים כלכליים מטריאליסטים בלבד, הוא לא דאג באמת לחלכאים ולנדכאים. מדינות שניסו ליישם שיטה כלכלית זו קרסו. התפיסה המטריאליסטית השחיתה את המידות ודרדרה את המוסר. היא כשלה גם מבחינה כלכלית ובכך גרמה להצדקת השיטה הנגדית, הקפיטליסטית, שאף היא אינה מוסרית יותר מקודמתה.

התורה אינה בעד שיטה כלכלית מסוימת למרות שנראה לכאורה ממצות השמיטה שהיא נוטה יותר לצד הסוציאליסטי. הדמיון הוא חיצוני בלבד, המניע שונה לחלוטין, הוא מוסרי, ערכי, א-להי.

התורה אינה שוללת את היוזמה הפרטית, "שש שנים תזרע שדך... תזמור כרמך ואספת את תבואתה". אולם בשנת השמיטה "והייתה שבת הארץ לכם" כולנו שותפים ביבול, מכוח הצו הא-להי. האדמה חוזרת לבעליה המקוריים – "שבת לה".

שמיטה ישראלית

ערב שמיטת תשע"ה דומה שרוח חדשה נושבת בארץ, ריחות השבת הקרבה נודפים באווירה הציבורית.

הערך החברתי של שמיטה תופס תאוצה, גם הציבור הכללי שעדיין אינו שומר מצוות נדלק לרעיון החברתי של השמיטה. מדובר על שמיטת כספים ריאלית בהקף רחב ורעיונות חברתיים אחרים.

ברוך ה' שהנושא בוער ומקיף את כל רבדי החברה.

אלא יש שענים צרה בכך. טענתם העיקרית, ולכאורה יש בה מן הצדק, שהמניע של אותן מגמות חברתיות כלליות אינו דתי אלא הומניסטי כלל אנושי. ויש אפילו המרחיקים לכת הטוענים שהנושא החברתי מסלף כביכול את רעיון השמיטה המקורי בתורה. השמיטה לדעתם היא מצוה אנטי חברתית, מי שסבל בה ונדרש לסמוך על הבטחת ה' היו בעקר העניים. העשירים יכלו למצוא תחליפים לתבואת הארץ. גם שמיטת הכספים מוצגת על ידם כהעשרת העשירים דווקא, שהרי הם שלוו כספים, לצורכי עסקיהם, יותר מן העניים.

כוונתם של אלו ליצור ריאקציה נגד מגמת החילון של השמיטה החברתית המרוקנת מערכיה האמוניים.

ולא היא. התורה מדגישה מפורשות את ערכיה החברתיים של השמיטה – "ואכלו אבינוי עמך... לך ולעבדך ולאמתך שכירת ותושבך הגרים עמך". לדעת ר' יהודה ההפקר השני – הביעור – נועד רק לעניים.

במסכת תענית⁴:

תנו רבנן: מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע, על הבורות ועל השיחין ועל המערות אפילו בשביעית. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף על האילנות בשביעית, מפני שיש בהן פרנסה לעניים.

איננו שותפים לחרדה שמא התפיסה החברתית תביא לעקירת השמיטה משורשיה הרוחניים. אדרבה, צועדים אנו בעקבות הראי"ה קוק שאמר: "איננו מצטערים אם תוכל איזו תכונה של צדק חברותי להיבנות בלא שום ניצוץ של הזכרה א-להית, מפני שאנחנו יודעים שעצם שאיפת הצדק, באיזו צורה שתהיה, היא בעצמה ההשפעה הא-להית היותר מאירה"

לפיכך אל לנו להסתייג מרעיונות אלו, אדרבה יש לעודדם כי זו הדרך לקרב את השמיטה להר סיני.

הוויסות הציבורי

לכאורה קיימת סתירה בין הצהרת התורה שדאגתה לעניים לבין ההלכה למעשה שאינה מגבילה את השמיטה לעניים בלבד.

נפתח בשמיטת הכספים. בשמיטת הכספים חוזרת המילה המנחה "אביון" שבע פעמים (אחת מהם "עני") גם המילה המנחה "אחיק" שבע פעמים (אחת מהן "רעך"), המטרה - לפתח את רגשי האחוה והרעות והחמלה על האביון. מבחינה פורמאלית התורה לא הגבילה את השמטת הפירות והכספים לעניים בלבד. פתיחת הלב והיד היא בעצם לכולם, משתי סיבות:

א. בעלי הרכוש והפירות צריכים לפתוח את ידם הרחבה ללא כל חשבון, הם צריכים להפקיר את פרותיהם לכל. אין להם זכות להעדיף אחד על השני. גם אם יעדיפו את העני יראה הדבר כאילו הם הבעלים המעניקים ברוב חסדם את רכושם למי שנראה ראוי בעיניהם, גם זהו סוג של אדנות.

אומנם הרמב"ם פוסק להלכה:

⁴ דף יט עמוד ב.

אוכלין פירות שביעית בטובה ושלא בטובה, בטובה כיצד שיתן לו פירות שביעית כמו שעשה עמו טובה שנתן לו, או שיכניסו לגינתו לאכול כמו שעשה לו טובה.

אך כוונתו לומר שבהפקעת הבעלות ע"י התורה לא סגי, הבעלים חייבים גם הם להפקיר את הפירות מצידם וממילא נראה הדבר כאילו הם עושים טובה. ולא היא, אדרבה חובתם להפקיר ולא להתיחס כאדונים.

ב. אינך יודע מי נזקק יותר, פעמים שעשיר נזקק יותר מעני. לפי ההלכה עשיר שנתקע בדרך ללא כסף נחשב עני ורשאי ליטול מן הצדקה. יש גם עוני פסיכולוגי, גם לעשיר שירד מנכסיו ולא מסוגל לרדת ברמת חייו מצוה לתת צדקה, על כך התורה אמרה אשר יחסר לו – תן לו לפי צרכיו הסובייקטיביים.

ובכל זאת היישום המעשי של מצוות אלו חייב להיות מבוקר, לפי הצרכים האמתיים. אוצר בי"ד המוזכר בתוספתא נועד בעיקר למטרה זו:

בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר.

כלומר, ביה"ד פיקח על חלוקה צודקת של הפירות, כך שרק הנצרכים להם באמת יקבלו אותם. בשלב שני ביה"ד נטל על עצמו את האחריות גם לקטיף ולעיבוד:

הגיע זמן תאנים שלוחי בית דין שוכרין פועלין אורין אותן ועושין אותן דבילה ומכניסין אותן לאוצר שבעיר...ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו.

רעיון זה חוזר על עצמו גם באשר לשמיטת הכספים. התורה לא התכוונה מעולם להשמיט את הלוואותיהם של העשירים. שמיטת הכספים לא נועדה להלוואה מסחרית, שבה הלווה לוהה כסף ע"מ להרחיב את עסקיו ולנצל את שמיטת הכספים ע"מ להימנע מלפרוע את חובותיו. לדוגמא, בנק עלול לגרוף את כל החסכונות של משקי הבית שנועדו לכלכל את שיבתם של המפקידים בתואנה של מצות שמיטת כספים. היעלה על הדעת שהתורה תיתן גב לרושש אנשים עמלים שחסכו כל ימי חייהם פרוטה לפרוטה, ע"מ להעשיר את הבנק? מי שמפרש כך את התורה מזייף את כוונתה.

מי שלומד את הכתוב נכון מגלה שהתורה עצמה יצרה מנגנון של ויסות ההלוואות, שלא כולן תישמטנה. התורה מדגישה "את אחיך תשמט ירך" רק אתה באופן אישי חייב להשמיט, אולם ביה"ד – דהיינו הציבור – אחראי להשמיטה צודקת. יש לו סמכות ואף חובה לא לאפשר לעשיר להתחמק מפירעון חובותיו. טובת הציבור ושמיירה על רצון התורה המקורי מחייבות סינון. ביקורת תהיה!

המנגנון לויסות ההלוואות שימנע עוול ועושק הוא בית הדין. לכן התורה קבעה שרק אדם פרטי לא יגוש. אך ביה"ד, כגוף ציבורי, הרואה את המכלול, יכול וצריך לגבות את החובות הצודקים שיש לגבותם. הלל לא המציא את הפרוזבול יש מאין, הרעיון כבר נמצא בתורה. הוא רק פישט את ההליכים ע"מ לחסוך את הטירחה שבמסירת החובות בפועל לביה"ד.

[חוקרים ומבקרים המשוחזרים בדעות קדומות נוהגים להציג את תקנת הפרוזבול בצורה מסולפת כאילו "המציא" הלל דרך "העוקפת את ההלכה" בגלל אילוצים כלכליים. לא מינייה ולא מקצתיה. המניע של הלל היה ערכי, לעודד את המלווים לקיים את מצות ההלוואה שהיא הגדולה במצוות הצדקה.

המצב הכלכלי שהשתנה בימיו יצר רק תנאים חדשים שהיה צורך להתמודד אתם. התרבו לוויים למטרות עסקיות שניצלו את השמיטה להתעשרות קלה וממילא לערעור מצות ההלוואה ולא לכך התכוונה התורה בצוותה על שמיטת הכספים.

אכן קיימת סכנה הפוכה, שגם חובות של צרכנים קשי יום ייגבו מעתה ללא שמיטת כספים. לכן המליץ הבן-איש-חי להגביל את הפרוזבול להלוואות מסחריות בלבד ולהשמיט מהפרוזבול הלוואות צרכניות של מי שאינו מסוגל באמת לפרוע.

נמצא שגם שמיטת הקרקע וגם שמיטת הכספים בנויות על אותו עקרון. בשנת השמיטה מופקעת הבעלות הפרטית ומועברת לציבור. בית הדין כנציג הציבור מווסת את חלוקת הפירות וגובה את החובות. בדרך זו הולך 'מכון התורה והארץ' ויחד עם אוצר ביי"ד לפירות שביעית הוא קורא להצטרף לקופת הצדקה של שמיטת הכספים לנזקקים.

הערבות ההדדית

ההתעוררות המקיפה את הציבור בתחום החברתי של השמיטה מחייבת גם את שומרי השמיטה על כל חלקיה לבדוק את עצמם האם הם מיישמים את הלכות

השמיטה כרצון התורה המקורי? האם הנושא החברתי חשוב להם כמו הנושא הדתי? האם כשומרי מצוות הם רואים גם בערך החברתי ערך דתי?

אם כן, עליהם לראות בערבות ההדדית את הרעיון המרכזי של שנת השמיטה. הנצי"ב מוולאז'ין מפרש את שמיטת הכספים כהיזון חוזר של אחריות הציבור העירוני לעם שבשדות. בתחילת השנה הפקירו החקלאים את פירותיהם לעירוניים ונתרו ללא פרנסה. לשם קיומם הם נטלו הלוואות מהעירוניים, עתה הגיע תורם של העירוניים לגלות רחבות לב ולמחול על חובותיהם של החקלאים.

יישום הרעיון בימינו הוא הפוך. אחוז החקלאים כיום נמוך, כי החקלאות מפותחת ומתקדמת ונעזרת בכלים ובחומרים משוכללים. השקעות החקלאים עצומות, כדי להבטיח אספקה חקלאית לכל האוכלוסיה במשך שנה שלמה על החקלאים לעמול קשה ולהשתמש בציוד וחומרים יקרים. ההלכה מתירה את העבודות הנחוצות לשם מטרה זו, כי הן נעשות בשם הציבור למען הציבור. אולם על הציבור לשאת בהוצאות הרבות. האחריות ההדדית מחייבת את הציבור העירוני לאפשר את המשך קיומו של המשק החקלאי הן בשמיטה והן אחריה. העדפת תוצרת נוכרית, מהארץ ומחור"ל, אינה עולה בקנה אחד עם רעיון ההדדיות של שנת השמיטה.

המצוה של "ואכלו אביוני עמך" חלה בימינו גם על הציבור העירוני ביחסו למתישבים החקלאים שהם שלוחי הציבור כולו. הם אומנם אינם אביונים חלילה, אך נישולם מפרנסתם עלולה להפוך אותם לאביונים חלילה או לנטישת הקרקע. הם המקיימים עבורנו את מצות ישוב הארץ, הם המגינים על הספר בעוטף עזה, בגבול הצפון, בבקעת הירדן, בערבה הלוהטת ובמקומות אחרים. הם המבטיחים תוצרת חקלאית לכולנו בכל השנים, חובתנו לדאוג לרווחתם ופרנסתם.

את מצות השמיטה ניתן לקיים בימינו רק ע"י הדדיות. העדפת תוצרת נוכרית, מכל סוג שהוא, אין בה משום קיום מצוה כלל, אלא רק פיתרון לשאלת "מה נאכל?" התורה לא התכוונה לפתרון כזה.

"אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד – בארץ!"